

Pomoč odpuščenim obsojencem

Franc Brinc*

Uvod

Iz vsakdanje prakse dobimo vtis, da je človeku lahko vzeti prostost in s tem vse, kar ga veže na prosto življenje.** Prav tako pa je iz poboljševalne prakse že dolgo znano, da je veliko težje vrniti človeka v prosto življenje poštenega in poboljšanega. Poboljšanje obsojenca je namen, ki si ga postavljajo sodobni poboljševalni sistemi. Pri tem pa je resocializacija lahko namen le, če obstaja možnost, da se doseže, to je, če so bile pri opazovanju osebnosti ugotovljene take pozitivne prvine, na katere se opira realno upanje za readaptacijo obsojenca. Če pa takih prvin v obsojenčevi osebnosti ni ali če izkušnje prejšnjih prizadevanj kažejo, da ni mogoče doseči zaželenega namena, je še nadaljnje vztrajanje poboljševalnega sistema pri »resocializaciji« obsojenca skoraj brez pomena. Pri večkratnih povratnikih so brez pravega uspeha tudi enaki obravnavajski postopki kot prej in v okviru teh tudi enaki poskusi pri pokazenski pomoči.

Zaporniška osamitev loči dve kritični obdobji: prehod s prostosti v zapor in vrnitev na prostost. Ti dve obdobji nista nevarni le za prestopnika samega, temveč tudi za številne druge osebe v njegovem najožjem okolju, še zlasti v družini. Zato mora v poboljševalnem sistemu obstajati določena služba, ki človeku olajša tako prehod iz prostega v zaporniško življenje kot njegovo vrnitev na prostost. Kakor ima lahko za človeka daljnosežne neugodne posledice, če ga na začetku zaporniškega življenja pustimo samega in brez pomoči, ima lahko še hujše posledice, če ga pustimo brez pomoči po odpustu.

Zapor različno deluje na ljudi, ki so v njem. Nekateri nikoli več ne storijo kaznivega dejanja, drugi postanejo še hujši prestopniki. Razlogov za tako različno delovanje zapora na ljudi znanost

* Franc Brinc, mag. prava, višji strokovni sodelavec Inštituta za kriminologijo pri pravni fakulteti v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 11.

** Podatki so vzeti iz magistrske diplomske naloge, ki jo je kandidat obranil na pravni fakulteti v Ljubljani dne 20. 2. 1976. Vzorec je obsegal 198 obsojencev, in sicer so bili za 132 obsojencev podatki zbrani iz spisov v kazenskih poboljševalnih zavodih, s 66 obsojenci pa je pisec opravil intervju največ 2 dni pred njihovim odpustom s prestajanja kazni, daljše od 6 mesecev.

O temeljnih ugotovitvah raziskave smo poročali v tej reviji 27/1976, št. 2, s. 91—97. Prim. F. Brinc: Organizacija, metode dela in uspešnost pomoči odpuščenim obsojenim osebam. Pod črto so podane le osnovne opombe, brez seznama literature. Popoln seznam uporabljene literature je na voljo pri piscu.

še ni odkrila. Prav tako še ni dovolj znano, kolikšen delež prispeva k poboljšanju obsojencev obravnavanje v kazenskem zavodu in kolikšnega pokazenska pomoč. Vlada pa splošno prepričanje, da manjkanje ustrezne in učinkovite pokazenske pomoči lahko prispeva k povratku odpuščenih obsojencev, čeprav na drugi strani ponovijo kazniva dejanja tudi številni izmed tistih, ki so po odpustu prejeli ustrezno pomoč.

Doslej je bilo v svetu napisanih že veliko razprav o pokazenski pomoči.¹ Opisan je pomen te pomoči za uspešno resocializacijo obsojenca,² opisana je zakonodaja o pokazenski pomoči v raznih državah, opisana je tudi vsebina delovanja raznih državnih in zasebnih dobrodelnih organizacij pri tem. Manj pa je raziskav o vrednosti pokazenske pomoči za preprečevanje prihodnjega protidružbenega vedenja odpuščenega obsojenca in o vrednosti posameznih oblik pokazenske pomoči. Raziskovalci so merili stališča delodajalcev do odpuščenih obsojencev,³ opravljene pa so tudi raziskve o problemih družin obsojencev.⁴ V literaturi se posveča velika pozornost vprašanju zaposlitve odpuščenega obsojenca in sprejemu obsojenca v njegovem najožjem okolju, zlasti v družini, pri prijateljih, znancih in delovnih tovariših.⁵ Z vprašanjem pokazenske pomoči se ukvarjajo tudi nekatere raziskave o uspehih pogojnega odpusta.⁶ Pokazenski pomoči posvečajo veliko pozornosti ob proučevanju povratništva, ko se z ugotavljanjem življenjskih in drugih razmer odpuščenih obso-

¹ »Pokazenska pomoč je pomoč, ki se daje obsojenim osebam po odpustu na prostost, da se jim pomaga, da se vpeljejo v normalno življenje.« Popović, Sistem izvršenja kazni lišenja slobode u Jugoslaviji, s. 247.

² »Pokazenska pomoč ima pomembno, pogosto celo odločilno vlogo v končni resocializaciji obsojencev.« Milutinović, Kriminologija sa osnovama kriminalne politike i penologije, s. 423.

³ Tako raziskavo je opravil inštitut v Cambridgu. Glej izide v knjigi Martin, Offenders as Employees. Glej tudi Soothill, The Prisoner's Release — A Study of the Employment of Ex-Prisoners.

⁴ Glej Fenton The Prisoner's Family. Morris, Prisoners and their Families. Davies Social Work in the Environment. Morris, After-Care and Prisoners Family.

⁵ O težavah obsojencev pri prevzemanju temeljnih družbenih vlog po odpustu s prestajanja kazni piše Studt, The Reentry of the Offenders into the Community.

⁶ Glej npr. Waller, Conditional and Unconditional Discharge from Prison: Effects and Effectiveness. Safonov, Recidiv prestupljenij uslovnočasovno otpuščenih. Natašev, Effektivnost ispolnenija lišenija slobodi i predupreždenije recidivnoj prestupnosti.

jencev išče zveza med povratništvom in pokazensko pomočjo.⁷ Nekateri raziskave ugotavljajo, da je učinkovita pokazenska pomoč le eno izmed sredstev za preprečevanje povratništva.⁸ Čeprav so med povratniki tudi obsojenci, ki so po prejšnjem odpustu prejeli zadostno pomoč,⁹ z raziskavami še niso odkrili pravih vzročnih kompleksov, ki nekatere ljudi peljejo v povratništvo, kljub prejšnjim slabim izkušnjam s policijo, pravosodjem in kazenskimi zavodi.¹⁰ Poudarja se, da odpuščene obsojence lahko pripelje v povratek pomanjkanje zaposlitve, prehrane ali nastanitve, pri tem pa je treba upoštevati še zrelost in pripravljenost osebe za spopade z življenjskimi težavami.¹¹

Pogosto se poudarja, da samo s proučevanjem povratnikov ni mogoče odkriti vseh zapletenih procesov, ki storilce pripeljejo v povratek. Dosti več bi lahko zvedeli o zapletenosti človekovega doživljanja, čustvovanja in delovanja s proučevanjem odpuščenih obsojencev, ki niso postali povratniki.¹² Ugotovljeno je, da pomeni vrnitev

⁷ »Naposled poudarjajo rezultati mnogih raziskav usodne posledice slabe postpenalne pomoči«. Vodopivec, Ključni problemi kriminoloških raziskav, s. 8.

⁸ Dosti širše stališče glej pri Kobetu: »Danes je splošno znano mnenje, da so kazenskopravna sredstva v boju zoper povratništvo samo ena izmed oblik tega boja, in niti ne najbolj pomembna; družbeni realizem vendarle kaže, da se v perspektivi še precej dolgo ne bo mogoče odreči temu sredstvu.« Kobe, Povratništvo v kazenskem in upravnokazenskem pravu, s. 1.

⁹ Dejanska vrednost pokazenske pomoči v preprečevanju povratništva doslej še ni bila predmet nobenega raziskovalnega projekta. Toda po splošnem mnenju in izkušnjah je slaba pokazenska pomoč pravi razlog za povratništvo.« Pre-Release Treatment and After-Care as well as Assistance to Defendants of Prisoners, s. 42.

¹⁰ »S stališča etiologije se postavlja vprašanje, zakaj tak posameznik, kljub slabi izkušnji, ki jo je imel v preteklosti zaradi storjenega kaznivega dejanja, pride znova v spor z družbo, njenimi normami in vrednostmi.« Kobe, Opšti pogled na etiologiju recidivizma, s. 52.

¹¹ »Prepričan sem o eni stvari: Če človeku, ki odhaja iz zapore, damo stanovanje, službo, dovolj denarja za življenje do prve plače, primerno obleko in obutev in moralno podporo ter je vse to prilagojeno njegovemu okusu in osebnosti, mu damo s tem vsa sredstva za dober začetek življenja na prostosti. Če ne izrabiti te izredne priložnosti, ki mu je ponujena, če je ne zna ali noče izrabiti, lahko resnično rečemo, da je njegov povratek njegovo dejanje, za katero je sam odgovoren.« Hertevent: Le service social des prisons, s. 10.

¹² »Razloge, zaradi katerih kdo neha biti prestopnik, je prav tako težko spoznati kot razloge, zaradi katerih je kdo postal prestopnik.« Petrović, XV internacionalni kurs kriminologije, s. 143.

obsojenca v urejeno družinsko okolje pravo in uspešno zavoro za njegov povratek.¹³ Zato je pomembno navezovanje in utrjevanje obsojenčevih vezi z drugimi ljudmi.¹⁴ Razmere v kazenskih zavodih vsega sveta pa so danes večinoma take, da obsojencem pogosto jemljejo še dosti tistega, kar so imeli pred prihodom v zapor. Zato po odpustu pogosto izgubijo še tisto veljavo in samospoštovanje, ki so si ga pridobili v prejšnjem življenju. Človekov družbeni status se po prestani kazni bistveno spremeni. Človek, ki je bil na družbeni lestvici že prej nizko, pade še nižje, s kaznovanjem se pogosto še poveča prepad med njim in tistimi, ki naj bi se jim približal. Tako postane za odpuščenega obsojenca še veliko težje, pogosto pa celo nemogoče doseči status, ki ga imajo nekaznovani.

Tudi sama pokazenska pomoč lahko v resnici pomeni le povečevanje družbenega prepada med ljudmi in poglobljanje izobčenja odpuščenih obsojencev. Pokazenska pomoč lahko pomeni, da osebi zanikamo zmožnost za samoodločanje in pravico do nje lastnega načina življenja. Pogosto je težava tudi v tem, da s pokazensko pomočjo ni mogoče nadomestiti vsega tistega, kar je obsojenec izgubil med prestajanjem kazni in za kar je bil v tem času prikrajšan. Poleg tega pa se pomoč daje šele po odpustu s prestajanja kazni, tedaj, ko je obsojenec že prost in ima pravico izbirati in odločati o sebi in o svojih dejanjih.

Obstaja tudi določeno neskladje v tem, da je družba pripravljena žrtvovati veliko denarnih sredstev, dokler je obsojenec še za zidovi zapore, ko pa prestopi vrata zapore, si družba oddahne.¹⁵ Vsak nadaljnji izdatek za odpuščenega obso-

¹³ »Statistično je ugotovljeno, da je največji element za stabilizacijo povratnika urejeno zakonsko in družinsko življenje. Žena ima odločilno vlogo. Če se povratnik poroči, lahko menimo, da je resocializacija praktično zagotovljena.« Michat, Les chemins les plus favorables au reclassement social des récidivistes, s. 19.

¹⁴ »Potrebno je, da ima obsojenec čim več pristnih stikov z osebami na prostosti.« Nuland, Le quatrième congrès des Nations Unies sur la prévention du crime et le traitement des délinquants, s. 63. O pomenu stikov obsojenca z družino glej zlasti Šeparović, Postpenalna zaščita, s. 25; Vodopivec, Izvrševanje ukrepov odvzema prostosti, izrečenih proti polnoletnim storilcem kaznivih dejanj, s. 28.

¹⁵ Lord Howard, glavni sodnik Anglije, je zapisal: »Groteskno in absurdno je misliti, da družba nima več nobene naloge, ko je obsojenec odpuščen iz zapore. To je šele čas, ko se začne resnična naloga družbe. Odpuščeni obsojenci pogosto pravijo, da se začne njihova resnična kazen šele z dnem odpusta.« Cit. po Pinatel, Traité Elementaire de Science Pénitentiaire et de Defence Sociale, s. 347.

jenca družba skrbno presoja in si prizadeva, da bi bili ti stroški čim manjši. Družba je pripravljena leta in leta hraniti obsojenca in nositi stroške za njegovo varovanje in obravnavanje, po odpustu pa mu je pripravljena dati komaj sredstva za pošten prevoz do kraja, ki si ga je izbral za začetek svojega življenja. Vsiljuje se celo misel, ali se ne bi družbi bolj splačalo te ljudi hraniti tudi zunaj zapora po njihovem odpustu, kakor pa čakati, da storijo nova kazniva dejanja in se vrnejo v zapor.

Vseh teh vprašanj sodobne kriminologije in penologije ni mogoče rešiti na enkrat. Nekatere ugotovitve smo tu podali le z namenom, da se zavemo svojega neznanja in nemoči pri spoznavanju prestopništva in njegovega preprečevanja¹⁶ ter da smo v življenjski praksi pogosto zavzeti le z enosmernim opazovanjem problematike, kakor jo čutimo mi, na »tej strani železne zavese«, ki loči poštene ljudi od prestopnikov, nič ali zelo malo pa vemo o tem, kaj mislijo tisti z »onstran železne zavese«. Tudi kadar prestopniki to želijo izpovedati na miren¹⁷ ali nasilen način, izpovedim neradi prisluhujemo in se jih bojimo. Pogosto niti ne poskusimo pogledati čez »zavese«, ki nas loči od prestopnikov, tega pogleda se pogosto tudi bojimo, ker bi nas resnica lahko preveč prizadela. Kakor za opazovanje sveta iz ptičje perspektive ni dovolj, da poletimo v višave, ker se s tem nič bolj ne približamo doživljanju ptic, tako tudi samo z opazovanjem prestopništva in prestopnikov iz policijskega ali sodniškega sedeža teh ne moremo resnično spoznati, in tudi ne vzrokov za prestopništvo, še manj pa možnosti za njegovo preprečevanje.

S to nalogo smo se skušali na enega izmed mogočih načinov približati dogajanju pri načrtovanju, uresničevanju in dajanju pomoči odpuščenim obsojencem iz slovenskih kazenskih popljševalnih zavodov. Skušali smo dobiti vpogled v delo kazenskih popljševalnih zavodov in občinskih skupnosti socialnega skrbstva na tem področju, same obsojence pa smo spraševali

¹⁶ »Pozitivni učinek kazni odvzema prostosti je vedno bolj predmet dvomov strokovnih delavcev... Delo z ljudmi, ki so prišli v konflikt z zakonom in družbo, je še močno nebogljen, vsebinsko siromašno in teoretično brez jasnih posplošitev... Uspešnost metod še ni bila preverjena in smo v svetovnem merilu šele na začetku poti v iskanju primernih metod za merjenje uspešnosti različnih prizadevanj na področju usmerjanja asocialnih osebnosti.« Vodopivec: Vsebina ob prenosu pristojnosti, s. 431.

¹⁷ Glej Pismo iz ljubljanskih zaporov: Prevzgojiti je treba tudi družbo. Nedeljski dnevnik, 23. 9. 1973.

o njihovih težavah po odpustu in načinu njihovega reševanja.

Z nalogo smo imeli naslednje namene:

— ugotoviti, kako se v praksi uresničujejo zakonska določila o pomoči odpuščenim obsojencem;

— ugotoviti organizacijo, delovne metode ter vrste dane pomoči v kazenskih popljševalnih zavodih;

— ugotoviti organizacijo, delovne metode in vrste dane pomoči v občinskih skupnostih socialnega skrbstva.

1. ZAKONSKA DOLOČILA O POMOČI ODPUŠČENIM OBSOJENCEM

Leta 1971 je bilo zakonsko urejanje izpolnjevanja kazenskih ukrepov z ustavnimi dopolnili preneseno v republiško pristojnost. V Sloveniji so se takoj pričele priprave za izdajo republiškega zakona o izpolnjevanju kazenskih ukrepov. Večinoma je prevzel določbe prejšnjih zveznih in republiških predpisov, prinesel pa je tudi »številne nove rešitve, zlasti v izvrševanju kazni odvzema prostosti.«¹⁸

Novi zakon o izpolnjevanju kazenskih ukrepov (v nadaljevanju: zakon) je Slovenija sprejela leta 1973, naslednje leto pa je izšel še pravilnik o izpolnjevanju kazni odvzema prostosti (v nadaljevanju: pravilnik).

Zakon določa, da morajo odpuščenim obsojencem pristojni organi, zavodi in organizacije pomagati, »da se na prostosti laže in hitro vključijo v redno življenje« (21. člen zakona).¹⁹ To dolžnost imajo organi, zavodi in organizacije, ki opravljajo posebne zdravstvene, socialne, vzgojne in druge dejavnosti, pomembne tudi za izpolnjevanje kazenskih ukrepov (6. člen zakona). Kazenski popljševalni zavod mora določen čas pred odpustom ugotoviti, ali je obsojencu potrebna pomoč in kakšna. To, da bo obsojencu potrebna pomoč, ki jo potrebuje ob odpustu, je treba tudi družbo. Nedeljski dnevnik, 23. 9. 1973.

¹⁸ Fabčič, Uvod k zbirki predpisov o izvrševanju kazenskih sankcij, s. 8.

¹⁹ »Minili so časi, ko je odpust pomenil le odpreti vrata zapora, brez skrbi za težave, ki obsojenca čakajo onstran vrat.« Bray, Travail social et délinquance, s. 199.

»Če ne pomagamo odpuščenemu obsojencu, bodo kasneje nastali dosti višji stroški za njegovo zdrževanje, kot bi stala pomoč, ki jo potrebuje ob odpustu.« Colter: Subsidizing the Released Inmate, s. 283.

praviloma tri mesece pred njegovim odpustom iz zavoda skrbstvenemu organu občine, v kateri namerava odpuščen obsojenec prebivati (105. člen zakona).²⁰ To določbo imamo lahko za najpomembnejšo, ker je od prve ugotovitve zavoda, ali bo namreč obsojenec po odpustu potreboval pomoč, odvisno vse nadaljnje delo in ravnanje samega kazenskega popoljševalnega zavoda, prav tako pa tudi organov zunaj zavoda. Zakon določa, da je treba poslati sporočilo skrbstvenemu organu »praviloma« tri mesece pred odpustom obsojenca. Izjemoma je ta rok lahko tudi krajši, če ima zavod težave pri ugotavljanju, ali bo obsojencu pomoč potrebna. Razlog je lahko pomanjkanje sodelovanja obsojenca, lahko pa je tudi v tem, da zavod ni pravočasno pričel ugotavljati obsojenčevih potreb po odpustu. To se lahko zgodi zaradi pomanjkanja časa strokovnih delavcev zavoda ali pa je posledica mišljenja, da obsojenec ne bo potreboval pomoči in bo sam zmožen premagati vse težave, ki ga čakajo po odpustu. To pričakovanje se lahko izkaže za nerealno in je treba vse zamujeno nadomestiti v kratkem času pred obsojenčevim odpustom. Obsojenec lahko tudi sam zapeljuje zavod z izjavami, da pomoči ne bo potreboval in da ima zagotovljeno vse, kar bo potreboval po odpustu. Ob vztrajnosti zavoda pa se izkaže, da so njegove izjave brez vrednosti. Obsojenec pa je lahko tudi v resnici sam zapeljan, npr. od organizacije združenega dela, pri kateri je bil zaposlen pred nastopom kazni in ki mu je obljubljala službo tudi po odpustu. Pred koncem prestajanja kazni, ko obsojenec potrebuje zanesljivo zagotovilo, da bo res sprejet na delo, pa organizacija odpove in dano obljubo prekliče.

Sam kazenski popoljševalni zavod naj bi dal obsojencu ob odpustu s prestajanja kazni v mogočih mejah nujno potrebno pomoč v denarju, obleki in obutvi (prvi odstavek 107. člena zakona). Kolikšno in kakšno pomoč bo zavod dal obsojencu, bo seveda odvisno od dosti okoliščin, med drugim tudi od gmotnih zmogljivosti in višine sredstev za pomoč obsojencem (drugi od-

²⁰ O pomenu sodelovanja med službami v kazenskem zavodu in službami zunaj zavoda pravi Elton-Mayo naslednje: »Obstajati mora trdna povezava med socialno službo v kazenskem zavodu in službami zunaj zavoda pri pomoči odpuščenim obsojencem, sicer je lahko vse delo zaman.« Elton-Mayo, Probation et assistance post-pénitentiaire dans certains pays d'Europe, s. 7. O sodelovanju teh služb pri nas glej Paunović, Služba socialne zaščite i njen rad na pružanju pomoči delinkventima u postpenalnom periodu, s. 10.

stavek 152. člena zakona). Pomoč pa bo vsekakor odvisna tudi od stališč osebe, ki je sodelovala pri ugotavljanju, načrtovanju in odločanju o potrebnih pomoči.

Posebej kaže omeniti določilo pravilnika, da zavod podeli obsojencu primerno denarno pomoč, če nima dovolj denarja ali drugih možnosti, da bi se vsaj teden dni po odpustu primerno preživljal (91. člen pravilnika).²¹

Omenjeno določilo pravilnika je v naši zakonodaji popolna novost (redko ga srečamo tudi v tujih zakonodajah). Določilo pomeni, da naj ima vsak obsojenec ob odpustu zagotovljeno primerno preživljanje vsaj za teden dni. Skrb zavoda, v katerem je obsojenec prestajal kazen, tako obsega še en teden v življenju odpuščenega obsojenca na prostosti. V praksi teden dni praviloma ni dovolj, da bi le-ta že prejel zaslužek iz službe. Omejitve pomoči na en teden po odpustu obsojenca pa je sprejemljiva, če obstaja možnost, da bo obsojenec konec prvega tedna že prejel pomoč organov za pomoč odpuščenim obsojencem. Tako predvidevanje je pravilno, če je zavod primeren čas pred odpustom obsojenca opozoril skrbstveni organ, da bo obsojenec po odpustu potreboval pomoč, in je ta organ v tem času lahko že uredil, da bo obsojenec prejel pomoč ob koncu prvega tedna po odpustu. V primerih, ko odpuščen obsojenec ne more računati na tako denarno pomoč, pa je očitno, da je stališče o zagotovitvi sredstev za preživljanje obsojenca le še en teden po odpustu dokaj trdo in neživljenjsko, saj obsojenca pušča v negotovosti in strahu za prihodnost.

Tako zakon kot pravilnik, ki urejata izpolnjevanje kazni odvzema prostosti, sta prinesla veliko novosti, ki olajšujejo obsojenčeve stike z zunanjim svetom. S tem je dana večja možnost, da si obsojenec že med prestajanjem kazni sam ureja možnosti za življenje na prostosti ter da o svojih potrebah, uspehih in neuspehih sproti poroča strokovnim delavcem zavoda, ti pa nato posredujejo svoje ugotovitve skrbstvenemu organu občine.

²¹ »Že leta 1862 je bilo v Angliji določeno, da je treba obsojencu ob odpustu s prestajanja kazni dati dva funta.« Šeparović, Postpenalna zaščita, s. 11.

»Denarna pomoč obsojencu ob odpustu mora biti v taki višini, da bo lahko z njo živel en mesec, ker se predvideva, da bo v tem času rešil vsa druga vprašanja.« Popović, Sistem izvršenja kazni lišenja slobode u Jugoslaviji, s. 247. Enako isti pisec, Neki problemi u vezi s postpenalnom zaštitom otpuštenih punoletnih osudjenih lica, s. 101.

Predpisi nalagajo kazenskim poboljševalnim zavodom velike obveznosti glede priprave obsojenca na odpust in dajanje pomoči ob odpustu. Vendar samo ta pomoč za velik del odpuščenih obsojencev ne zadostuje. Zato zakon določa še posebne obveznosti občinskih organov, pristojnih za socialno skrbstvo. Določa, da ti organi »nudijo obsojencem po prestani kazni potrebno pomoč za lažjo vključitev v življenje. Ta pomoč je zlasti lahko v tem, da dobi obsojenec začasno nastanitev in hrano, da se mu zagotovi potrebno zdravljenje, da se mu poišče novo okolje v katerem naj živi, pomagajo urediti družinske razmere, najde primerno zaposlitev, organizira dovršitev začete strokovne usposobitve in da denar za najnujnejše potrebe« (prvi odstavek 107. člena zakona).

Zakon še posebej določa, da »občinske skupščine lahko ustanovijo posebne organe za pomoč odpuščenim obsojencem« (četrti odstavek 107. člena zakona).

Take »posebne organe« je v jugoslovansko prakso prvič vpeljal zakon o izvršitvi kazni iz leta 1951.²² Naslednji zakon o izpolnjevanju kazenskih ukrepov iz leta 1961 je prevzel prejšnjo zakonsko določbo o odborih za pomoč odpuščenim obsojencem. Omenjena zvezna zakona sta določala obvezno ustanavljanje teh organov, medtem ko je republiški zakon leta 1973 opustil obvezno ustanavljanje organov za pomoč odpuščenim obsojencem in odločitev, ali bodo ustanovile take organe, prepustil občinskim skupščinam.

2. UGOTOVITVE RAZISKAVE

Z opazovanjem smo zajeli moške polnoletne obsojence, ki so prestali (z vštetim priporom) vsaj šest mesecev kazni zopora ali strogega zopora v štirih največjih slovenskih kazenskih poboljševalnih zavodih (splošni kazenski poboljševalni dom Dob pri Mirni, kazenski poboljševalni dom za mladoletnike v Celju — mlajši polnoletni obsojenci do 23. leta starosti, zapori v Ljubljani, zapori v Mariboru). Iz teh zavodov je bilo v letu 1974 odpuščenih 666 obsojencev, ki so prestali več kot po šest mesecev kazni. Med temi je bilo 56 % povratnikov. Najmanjši delež po-

vratnikov je bil v KPD Dob (43 %) in najvišji v mariborskih zaporih (75 %).

a) Pričakovanja in ugotovitve glede dela kazenskih poboljševalnih zavodov

Pregledali smo spise za 132 obsojencev, ki so bili odpuščeni s prestajanja kazni v letu 1974 (20 % vzorec od skupnega števila 666 odpuščenih obsojencev). Predvidevali smo, da bomo v spisih za obsojence našli sklepna poročila o izpeljavi vzgojno-izobraževalnega programa z vtisi o doseženi prevzgoji (taka poročila predvideva prvi odstavek 90. člena pravilnika). Ugotovili smo, da zavodi takih poročil ne sestavljajo. Prav tako smo ugotovili, da strokovni delavci zavodov svojih posegov pogosto ne vpisujejo v obsojenčev osebni list, zato nismo mogli oceniti priprav za odpust. Večje težave so nastopile pri zbiranju podatkov o zaslužku obsojencev in o izplačanih prihrankih ob odpustu. V vseh zavodih je bilo najteže zbrati podatke o podeljeni denarni pomoči obsojencem ob odpustu, ker o tem v nobenem zavodu nimajo posebne evidenc, podatki pa se tudi ne vpisujejo na obsojenčevo odpustnico. Zavodi tudi dajejo te podpore iz različnih skladov, kar še otežuje zbiranje zanesljivih podatkov.

Ob načrtovanju raziskave smo imeli namen ugotoviti, kolikšen delež obsojencev potrebuje pomoč po odpustu, kakšno pomoč potrebujejo, kako deluje povezava med kazenskimi poboljševalnimi zavodi in občinskimi organi, pristojnimi za dajanje pomoči odpuščenim obsojencem. Hkrati pa smo želeli ugotoviti, ali so odpuščeni obsojenci prejeli pomoč, ki so jo po ugotovitvah kazenskih poboljševalnih zavodov potrebovali za normalno vpeljavo v življenje na prostosti. Končno smo si želeli ustvariti vsaj približno podobo o ustreznosti in učinkovitosti pomoči, ki jo dajejo odpuščenim obsojencem občinski organi, pristojni za socialno skrbstvo.

Ko smo zbrali podatke iz dveh različnih virov (pregled spisov za obsojence, odpuščene iz kazenskih poboljševalnih zavodov v letu 1974, in osebni pogovor s 66 obsojenci, ki so bili odpuščeni s prestajanja kazni v septembru in oktobru leta 1975), se je pokazalo, da smo v pogovoru ugotovili bistveno več težav in potreb obsojencev ob odpustu, kot jih je bilo registriranih v spisih za drugo skupino obsojencev. To je razvidno iz naslednjega prikaza:

²² Člen 74: »Pri vsakem okrajnem oziroma mestnem ljudskem odboru mora biti odbor državljanov za pomoč tistim, ki so odpuščeni...«

Kakšne težave bo imel obsojenec po dopustu ²³	Odgovori v pogovoru	
	N:—66*	%
— pri prilagajanju na okolje	16	24,3
— pri iskanju službe	20	30,3
— pri iskanju nastanitve	5	7,6
— ne bo imel težav	25	37,8
Skupaj: — bo imel težave	41	62,2
— ne bo imel težav	25	37,8

* Pri vsakem obsojencu smo upoštevali le eno »največjo« težavo. Če jih je povedal več, smo upoštevali tisto, ki jo je omenil prvo.

V spisih pa smo za obsojence ugotovili, da bodo po ugotovitvah zavodov potrebovali naslednje oblike pomoči:

Potrebna pomoč	N:—132**	
— pri preživljanju	8	
— pri nastanitvi	7	
— pri zaposlitvi	3	
— pri zdravljenju	2	
— pri urejanju družinskih razmer	1	
— ne bo potreboval pomoči	112	
— neznano	5	
Skupaj:		
— bo potreboval pomoč	15	11,8 %
— ne bo potreboval pomoči	112	88,2 %

** Kolona ni seštevljiva, ker je pri obsojencih upoštevanih po več vrst pomoči hkrati.

²³ Stanišljević piše, da je zaposlitev temeljni problem odpuščenih obsojencev in da 34 % odpuščenih obsojencev iz odprtega zavoda (ni povedan kraj) potrebuje pomoč pri zaposlitvi. Ugotovil je, da 25 % odpuščenih obsojencev ni imelo potrebe po kazenski pomoči. Stanišljević, Aktivno učešče osudjenih u organiziranju postpenalnog tretmana, s. 131.

»Anketa pri povratnikih ob odpustu iz KPD Stara Gradiška leta 1963 je pokazala, da je 70 % obsojencev računalo na razne težave, ki jih čakajo po odpustu in ki jih lahko znova pripeljejo na pot prestopništva.« Zvonarević, Upoznavanje ličnosti učinioca krivičnog dela kao nužna pretpostavka individualizacije . . . , s. 505.

Postavilo se je odločilno vprašanje, kaj bolj odseva resnične potrebe obsojencev po odpustu: podatki v spisih kazenskih poboljševalnih zavodov ali odgovori obsojencev v pogovoru.

Primerjali smo odgovore obsojencev obeh skupin na 12 enakih ali podobnih vprašanj, ki so se nanašala na predzaporski položaj, zaporski položaj in položaj ob odpustu, ter ugotovili, da so odgovori obsojencev v intervjuju resnični.

Ko smo s proučevanjem spisov 132 obsojencev ugotovili, da bo po ugotovitvah kazenskih poboljševalnih zavodov 15 obsojencev po odpustu potrebna pomoč, smo pričakovali, da bodo kazenski zavodi vsaj za teh 15 poslali občinskim organom, pristojnim za dajanje pomoči, tudi ustrežna in z zakonom predpisana sporočila. Dejansko pa smo ugotovili, da so to storili le za tri obsojence. V pogovoru smo ugotovili, da bo imelo težave po odpustu 41 obsojencev, vendar so kazenski poboljševalni zavodi poslali pismena sporočila občinam le za pet izmed njih. Za vseh teh 8 obsojencev smo pregledali spise pri občinski socialni službi in ugotovili, kakšno pomoč so prejeli.

V raziskavi nas je še posebej zanimalo, kaj so kazenski poboljševalni zavodi storili v pripravah obsojencev za odpust, kako deluje povezava med kazenskimi poboljševalnimi zavodi in občinskimi socialnimi službami pri ugotavljanju in načrtovanju pomoči obsojencem po odpustu in končno — kakšno pomoč so dali obsojencem ob odpustu sami kazenski poboljševalni zavodi.

Priprava obsojenca na odpust je ena temeljnih nalog kazenskega zavoda. Daljši ko je bil čas življenja obsojenca v kazenskem zavodu, večje bodo njegove težave po odpustu in pri vživljanju v okolje na prostosti. Prestajanje kazni ima namen izboljšati in dvigniti zmožnost obsojencev za kljubovanje gospodarskim in družbenim težavam življenja po odpustu, saj je le tako mogoče pričakovati, da bodo obsojenci po odpustu lahko izpolnjevali svoje delovne in druge naloge ter živeli v skladu z zakonom. Za dosego tega namena pa je treba obsojence še posebej pripraviti na odpust.

Namen obravnavanja bi moral biti pripravljanje obsojencev za življenje na prostosti. To pa je praviloma mogoče doseči le, če razlike med življenjem v kazenskih zavodih in življenjem zunaj njih niso prevelike. Vsako podrejanje in prilagajanje obsojenca zaporniškem življenju imamo lahko za oddaljevanje od življenja na prostosti. Čim bolj bomo zahtevali od obsojencev

prilagajanje umetnemu zaporniškemu življenju in čim večjo stopnjo prilagojenosti bodo obsojenci dosegli, več težav bodo imeli po odpustu v normalno življenjsko okolje.²⁴ Od tod izvira problem »perfektnega« zapornika, ki je prilagojen na zaporniško življenje, ni pa zmožen samostojnega življenja na prostosti.²⁵

Po najbolj strogem stališču se začne obsojenčeva priprava na odpust že ob sprejemu,²⁶ po drugem pa je temu namenjen predvsem zadnji čas njegovega bivanja v kazenskem zavodu.²⁷ Vodopivčeva na vprašanje, kje se začne pokazenska pomoč, odgovarja: »Vpliv na storilca kaznivega dejanja se prične s prvim stikom z osumljencem in z začetkom kazenskega postopka in teoretično bi se končal, ko človek zopet sam lahko popolnoma prosto odloča o svojih dejanjih in izbira možnosti v svojem življenju. Kolikor slabše je razvita postpenalna pomoč, toliko daljši bi moral biti teoretično čas odvzema prostosti in obratno, kolikor dalj je organizirana postpenalna pomoč, toliko krajše bi bile lahko kazni odvzema prostosti.«²⁸

Za naš namen smo sprejeli določitev, da se obsojenčeva priprava na odpust prične z njegovim sprejemom na prestajanje prostostne kazni. Nastop prostostne kazni pomeni začetek obsojenčeve osamitve in odtujevanja od življenja na prostosti, zato je treba hkrati začeti priprave za njegovo vživljanje v normalno življenje na prostosti.

²⁴ Socialna adaptacija obsojencev po prestani kazni je težak proces. Obsojenec se mora po odpustu vrstiti v mikrookolje, ki se bistveno loči od mikrookolja, v katerem je prestajal kazen. Pokažejo se še številne psihološke pregreje med obsojencem in okoljem.« Šmarov: Socialnaja adaptacija osvoboždenih ot nakazanija, s. 100.

²⁵ »Nasvet nekega zapornika drugemu: Če želiš biti drzen, počakaj, da prideš iz zavora. Noben pravi prestopnik ni drzen v zaporu. Vsi pravi prestopniki so dobri zaporniki. Pazniki nikoli niso imeli težav s poklicnimi prestopniki.« Hentig: Zločin, uzroci i uslovi, s. 254.

²⁶ »Socialna služba in socialni delavec kazenskega poboljševalnega zavoda naj že ob sprejemu obsojenca ugotovita, kaj bo treba ukreniti v zvezi z obsojenčevim odpustom.« Posvetovanje o problemih kazenskih poboljševalnih zavodov, s. 87.

²⁷ »Zaporska oblast si med izpolnjevanjem kazni prizadeva, da obsojenca duševno, telesno in poklicno pripravi za prilagoditev na življenje na prostosti. To je stalna naloga, vendar je nekaj nalog takih, ki se lahko opravijo šele »zadnji hip«, ko je natančno znan datum odpusta obsojenca.« Bray: Travail social et délinquance, s. 200.

²⁸ Vodopivec, diskusija na posvetovanju o pokazenski zaščiti, s. 282.

Ob pregledu spisov za obsojence v kazenskih poboljševalnih zavodih smo posebno pozornost posvetili vprašanju dokumentacije o obsojencih.²⁹ Ugotovili smo, da so kazenski poboljševalni zavodi prejeli socialne ankete za 52 obsojencev (39%) od 132 anketiranih. Izbira obsojencev, za katere je bila izdelana socialna anketa, je neenačrtna in ni odvisna od objektivnih meril, za katere bi teoretično pričakovali, da imajo vpliv na izbiro obsojencev, za katere bo izdelana socialna anketa. Vsi anketirani obsojenci so prestali nad 6 mesecev kazni, zato bi morala biti socialna anketa v skladu s predpisi izdelana za vse. Iz zbranih podatkov lahko sklepamo, da kazenski poboljševalni zavodi ne čutijo potrebe po socialni anketi in njenih podatkov ne znajo dovolj uporabiti niti za načrtovanje obravnavanja niti za načrtovanje pomoči obsojencem po odpustu.

Glede priprav na odpust obsojencev nas je zanimalo, ali se je kdo izmed zavodskega osebja pogovarjal z njimi o težavah, ki jih čakajo po odpustu. V pogovoru je 13 obsojencev odgovorilo, da so se delavci kazenskih poboljševalnih zavodov pogovarjali z njimi o težavah po odpustu. S 6 obsojenci so se pogovarjali vzgojitelji, s 6 socialni delavci in z enim obsojencem paznik. Iz enega zavoda so bili odpuščeni vsi obsojenci, ne da bi se sploh kdo pogovarjal z njimi o težavah, ki jih čakajo po odpustu. Tu se kaže predvsem pomanjkljivo delo socialnih delavcev, ti so še posebej zadolženi za spremljanje osebnih in družinskih zadev obsojencev in za njihovo pravo na vstop v življenje po odpustu.

Kot smo že povedali, je zavodsko osebje registriralo, da bi potrebovalo od 132 obsojencev pomoč po odpustu 15 obsojencev. Sami kazenski poboljševalni zavodi so dali pomoč 8 obsojencem, in sicer 7 denarno in enemu pri nastanitvi. Denarno pomoč so kazenski poboljševalni zavodi dali obsojencem v naslednji višini: 4 obsojencem po 200 din, enemu 250 din, enemu 300 din in enemu 400 din.

Zaradi skromne dokumentacije v spisih ni bilo mogoče ugotoviti meril za podeljevanje denarne pomoči. Obsojenci, ki so prejeli omenjeno denarno pomoč, so imeli ob odpustu od 330 do

²⁹ »Upravniki kazenskih poboljševalnih zavodov so zlasti opozarjali, da jim sodišča ne pošiljajo izpiskov iz kazenske evidence niti drugega prepotrebne gradiva, ki ga imajo v spisih in ga zavodi potrebujejo za pravilno delo z obsojenci.« Sklepi s posvetovanja predsednikov sodišč in upravnikov zaporov ..., s. 1.

700 din lastnih prihrankov, po drugi strani pa je bilo odpuščenih s prestajanja kazni nekaj obsojencev brez prihrankov ali z minimalnimi (npr. 4 din, 13 din, 122 din), pa niso prejeli denarne pomoči.

Če ocenimo višino podeljenih denarnih pomoči, potem lahko ugotovimo, da je bilo vseh sedem obsojencev, ki so prejeli denarno pomoč, odpuščenih z zadostnimi sredstvi za preživljanje najmanj en teden, kakor to zahtevajo predpisi (pri tem računamo, da stane samo prehrana dnevno 35 din). Nerešeno pa ostaja vprašanje, kako so se preživljali na prostosti tisti obsojenci, ki niso prejeli denarne pomoči odpuščeni pa so bili brez prihrankov ali z minimalnimi prihranki, ki jim zanesljivo niso omogočili enotedenskega preživljanja na prostosti. Videz je, da je praksa kazenskih poboljševalnih zavodov glede podeljevanja denarnih pomoči obsojencem ob odpustu zelo različna in da zavodi še ne upoštevajo dovolj predpisa o podelitvi denarne pomoči.

b) Pričakovanje in ugotovitve glede dela občinskih skupnosti socialnega skrbstva

V skladu s predpisi, je zdaj vsa skrb za pomoč odpuščenim obsojencem prepuščena le občinskim skupnostim socialnega skrbstva, saj zakon ne zahteva več obveznega ustanavljanja posebnih družbenih organov za pomoč odpuščenim obsojencem. Hkrati smo ena redkih držav na svetu, kjer pri pomoči odpuščenim obsojencem ne sodelujejo tudi prostovoljci. V drugih državah poleg »uradnih« organov skrbijo za pomoč odpuščenim obsojencem še prostovoljci, ki se za to delo odločajo iz strokovnih, dobrodelnih, humanitarnih, verskih, političnih ali drugačnih pobud.³⁰ Prostovoljci pogosto navezujejo osebne stike z obsojenci še v času prestajanja kazni in se lahko spremenijo v prava prijateljstva. Ohranijo se tudi po odpustu obsojencev na prostost. Stik med prostovoljcem in odpuščenim obsojencem

³⁰ Najbolj množična tovrstna organizacija na svetu je danes »Rešilna armada« (»Salvation Army«, »L'Armée du Salut«); svojo dejavnost opravlja v prid obsojencem v 73 državah, ima 25 000 vodij raznih služb in centrov, 35 000 plačanih uslužbencev in več sto tisoč prostovoljcev. Organizacija pomaga odpuščenim obsojencem, da s skromnimi sredstvi živijo pošteno (skromni hoteli, poceni restavracije, sprejemni centri za brezdomce). Cit. po Péan: *L'Armée du Salut au service des prisonniers en 1970*, s. 125.

je pogosto prvi most za obsojenčev prehod v normalno življenjsko okolje.³¹ Prostovoljci žrtvujejo svoj prosti čas, svoja sredstva ter razdajajo sebe in svoje človeške lastnosti.

Socialna služba ima tako v naši ureditvi odločilno vlogo pri dajanju pomoči odpuščenim obsojencem. Na številnih strokovnih zborih je bilo delo socialne službe kritizirano, češ da premalo stori za pomoč odpuščenim obsojencem. Naše ugotovitve pa zadeve kažejo še z druge strani, namreč, da kazenski poboljševalni zavodi le za redke obsojence pošljejo pismena poročila o predvidenem odpustu in potrebni pomoči. Tako socialna služba ne more ničesar storiti za obsojenca še pred njegovim odpustom s prestajanja kazni. Poleg tega smo ugotovili, da so kazenski poboljševalni zavodi izmed 8 že omenjenih pismenih poročil le dve poslali pravočasno (obe sta bili poslani dva meseca pred obsojenčevim odpustom), medtem ko so drugih 6 poslali prepozno (največ 8 dni pred obsojenčevim odpustom ali nekaj dni po odpustu). Tako se socialna služba ni mogla pripraviti na sprejem obsojenca in ne storiti kaj učinkovitega za njegovo službo, nastanitev ali druge oblike pomoči. Ugotovitve kažejo, da prosi na občinah za pomoč še nekajkrat več takih obsojencev, za katere kazenski poboljševalni zavodi niso poslali predpisanih sporočil o potrebni pomoči po odpustu, kot je tistih, za katere so bila taka sporočila poslana.

Ugotovili smo, da delovna obremenitev večine anketiranih socialnih delavcev v občinskih skupnostih socialnega skrbstva z dajanjem pomoči odpuščenim obsojencem ni zelo velika in da pride povprečno na socialnega delavca en odpuščen obsojenec mesečno. Pomoč odpuščenim obsojencem je večini socialnih delavcev le poststransko delo, le v nekaterih največjih občinah so za to delo določeni posebni socialni delavci, ki jim je to ena temeljnih nalog.

Socialnim delavcem, ki pomagajo odpuščenim obsojencem v občinskih skupnostih socialnega skrbstva, so bila postavljena razna vprašanja za merjenje njihovih stališč glede pomoči odpuščenim obsojencem. Nekatera stališča socialnih delavcev se zelo ločijo od teoretično pričakovanih, nekatera bi lahko ocenili že kot nevarna za

³¹ V zahodnih državah prostovoljci pogosto obiskujejo obsojence med prestajanjem kazni in ohranjajo stike z njimi še tudi po odpustu. Obsojenci jim pravijo »dobre duše«. Elton-Mayo: *Probation et assistance post-pénitentiaire dans certains pays d'Europe*, s. 20.

delo pri dajanju pomoči odpuščenim obsojencem. Socialni delavci tudi iščejo ovire za uspešnejše delo predvsem v danih okoliščinah, v katerih deluje služba socialnega skrbstva, manj pa so pripravljeni sami kaj storiti, da bi se stanje spremenilo.

Socialni delavci so pokazali navdušenje za misel o vpeljevanju prostovoljcev v delo z odpuščenimi obsojenci, manj pa so pokazali pripravljenosti za pripravljavanje prostovoljcev. Predvsem nimajo zaupanja, da bi bilo tudi pri nas mogoče najti zmožne ljudi, ki bi brezplačno in prostovoljno delali z odpuščenimi obsojenci.³² V večini držav so prostovoljci povezani s poklicnimi delavci in od njih odvisni pri dajanju pomoči odpuščenim obsojencem. To pomeni, da bi bilo treba pri nas najprej poklicne socialne delavce prepričati o koristnosti in možnosti za sodelovanje prostovoljcev, šele potem bi lahko misel o prostovoljcih pri pomoči odpuščenim obsojencem dobila njihovo širšo podporo. To pa je določen proces, potreben je določen čas za spoznavanje potreb in zorenje odločitev tako pri poklicnih socialnih delavcih kot pri javnosti in pri morebitnih prostovoljcih, ki bi se odločili za to delo.³³

Kot smo že povedali, smo na občinskih skupnostih socialnega skrbstva pregledali spise za 8 odpuščenih obsojencev, za katere so kazenski poboljševalni zavodi poslali pismena sporočila o predvidenem odpustu in potrebni pomoči po odpustu. Pričakovali smo, da bodo občinske skupnosti socialnega skrbstva tem obsojencem posvetile vso skrb in jim skušale ustrezno pomagati pri vraščanju v življenje po odpustu. Naše ugotovitve zato opiramo le na ugotovljeno stanje glede pomoči tem 8 odpuščenim obsojencem in ne moremo sklepati o kakovosti pomoči drugim odpuščenim obsojencem, za katere niso bila poslana pismena sporočila in so sami prosili za

³² »Skrb za pomoč obsojencem po odpustu mora postati širša. Menimo, da bi to vlogo lahko prevzeli sindikati v delovnih organizacijah, če so obsojenci prej delali v njihovih delovnih organizacijah.« Jurković, Priprave za otpuštanje osuđenih osoba na slobodu i organiziranje postpenalnog prihvata, s. 109.

³³ Glej raziskavo Možnosti za uvedbo prostovoljnih sodelavcev v socialno delo, ki jo je opravila višja šola za socialne delavce v Ljubljani (poglavje Brinc, Usposabljanje prostovoljnih sodelavcev in sodelovanje med njimi in poklicnimi delavci, s. 51—71, in Brinc, Pridobivanje in izbor prostovoljnih sodelavcev, s. 97—112).

pomoč na občinskih skupnostih socialnega skrbstva. Lahko pa sklepamo, da je bilo omenjenih 8 odpuščenih obsojencev pomoči resnično potrebnih ali celo najbolj potrebnih izmed vseh 198 odpuščenih obsojencev, ki so bili zajeti z našim opazovanjem. Iz tega potem sklepamo, da so drugim odpuščenim obsojencem, za katere niso bila poslana pismena sporočila, občinske skupnosti socialnega skrbstva posvetile še manj pozornosti in dale manj pomoči, kot tistim 8 odpuščenim obsojencem.

Kazenski poboljševalni zavodi so v večini primerov poslali svoja sporočila prepozno, čeprav so obsojenci prestali nad eno leto kazni. Večina obsojencev je bila povratnikov in so svojo prostostno kazen prestajali v istih zavodih kot že prej, kar pomeni, da so jih strokovne službe kazenskih poboljševalnih zavodov že poznale in bi jim to lahko olajšalo načrtovanje ustrezne pomoči po odpustu.

Kazenski poboljševalni zavodi so za večino odpuščenih obsojencev predlagali pomoč pri nastanitvi in zaposlitvi. V praksi pa nobene izmed teh oblik pomoči ni mogoče urediti od danes do jutri. Zato takih predlogov kazenskih poboljševalnih zavodov, in še to ob prepoznih sporočilih, ne moremo oceniti kot ustrezno delo zavodov. Taka sporočila ne pomenijo zadostne pomoči odpuščenim obsojencem in so le gola formalnost, zadostilo predpisom, za obsojence pa so brez prave vrednosti.

Pomoč, ki so je bili deležni odpuščeni obsojenci, je bila skromnejša od pomoči, ki so jo predlagali kazenski poboljševalni zavodi v svojih sporočilih. Najmanj je socialna služba pomagala obsojencem pri zaposlitvi in nastanitvi. V večini primerov je »iniciativo« glede zaposlitve popolnoma prepustila odpuščenim obsojencem, čeprav so bili med njimi večkratni povratniki, ki tudi pred storitvijo kaznivega dejanja niso imeli službe ali še sploh nikoli v svojem življenju niso bili redno ali za daljši čas zaposleni. Zato je razumljivo, da si sami niso bili zmožni najti dela in bi predvsem pri tem potrebovali veliko pomoči in spodbud. Podobno socialna služba odpuščenemu obsojencu težko najde nastanitev. Nekajtedenska namestitvev v sprejemni center (npr. v Ljubljani na Poljanskem nasipu) ne pomeni trajnejše rešitve tega vprašanja.

Še največ pomoči je občinska socialna služba dala odpuščenim obsojencem pri preživljanju, čeprav bi lahko le za redke primere ugotovili,

da je bila dana denarna pomoč zadostna za skromno preživljanje.³⁴

Po pregledu dela občinskih skupnosti socialnega skrbstva, lahko kot ustrezno ocenimo le delo z dvema odpuščenima obsojencema. V obeh primerih so socialni delavci vložili veliko truda in osebne prizadevnosti v reševanje življenjskih težav odpuščenih obsojencev. Odpuščena obsojenca sta prejela pomoč, kot jo je predlagal kazenski poboljševalni zavod in pomoč je dosegla svoj namen.

Z dvema odpuščenima obsojencema izmed tistih osmih občinska socialna služba sploh ni navezala stika. Tako ravnanje lahko ocenimo kot strokovno pomanjkljivo. Odgovor, da se odpuščeni obsojenec ni zglašil na socialni službi za pomoč, ni sprejemljiv in ne pomeni razbremenitve odgovornosti socialne službe za nedejavnost. Socialna služba kot družbena služba ne more samo čakati na ljudi, ki se bodo zatekali k njej po pomoč, še posebno ne v okviru koncepta dejavne kriminalne in socialne politike, za kakršno se šteje naša.

Za štiri odpuščene obsojence lahko ocenimo pomoč socialne službe kot neustrezno, ne le zaradi vsebinske različnosti v primerjavi s pomočjo, ki so jo predlagali kazenski poboljševalni zavodi, temveč še bolj zaradi uporabljenih delovnih metod.³⁵ Socialna služba je preveč pasivna in prelaga preveč nalog in odgovornosti na odpuščene obsojence, ti pa jih iz objektivnih in subjektivnih razlogov niso zmožni opraviti. Pomoč odpuščenim obsojencem se prevečkrat uresniči le kot dajanje denarne pomoči, ob tem pa se pričakuje, da se bo odpuščeni obsojenec pri reševanju svojih drugih težav (služba, nastanitev) »že znašel«.

Naše razmišljanje o pomoči, ki so jo prejeli odpuščeni obsojenci lahko sklenemo z ugotovitvijo, da nikakor ne držijo v celoti trditve, ki že kot klasične nastopajo v jugoslovanskih in slovenskih poročilih o pomoči odpuščenim obsojen-

³⁴ »Večkrat nam socialni delavci odkrito odgovorijo, da z obsojencem ne morejo ničesar ukreniti, ker so pač že vse poizkušali, vendar je bila vsa pomoč neuspešna. Največ težav je ravno s temi obsojenci, saj jim dajejo le začasno rešitev, ker jim dajo enkratno denarno pomoč in bone za nakup hrane, po tem pa se znajdejo v položaju, kot so bili ob odpustu iz zapora.« Letno poročilo za leto 1974, Zaporji Ljubljana, s. 17.

³⁵ O metodah dela z odpuščenimi obsojenci glej zlasti Klanjšek, Metodološki postopek z obsojenci ob prihodu v KPZ do njihove ponovne vključitve v družbo, s. 21—27.

cem, da je namreč socialna služba neuspešna, da pomoči odpuščenim obsojencem sploh ne daje in da ostajajo odpuščeni obsojenci prepuščeni sami sebi. Naš skromni poskus ugotavljanja dejavnosti občinskih skupnosti socialnega skrbstva, čeprav le na omejenem številu odpuščenih obsojencev, tega ne more potrditi. Po naših ugotovitvah, je občinska socialna služba pripravljena pomagati odpuščenim obsojencem in za to daje tudi ustrezna denarna sredstva. Uspešnost te pomoči pa je odvisna še od dosti drugih okoliščin, ki jim je izpostavljen odpuščeni obsojenec v svojem življenjskem okolju.

Ugotovili smo, da je le »golo« pošiljanje sporočil kazenskih poboljševalnih zavodov občinskimi skupnostim socialnega skrbstva o potrebni pomoči odpuščenim obsojencem dosti premalo za uspešno sodelovanje med tema službama, ki nosita odgovornost za pomoč odpuščenim obsojencem. Službi bi morali mnogo tesneje sodelovati v načrtovanju in uresničevanju te pomoči. Od kakovosti tega sodelovanja je namreč odločilno odvisno, ali bodo odpuščeni obsojenci dobili tisto pomoč, ki jo najbolj potrebujejo.

3. UGOTOVITVE IN PREDLOGI

Kazenski poboljševalni zavodi in občinske skupnosti socialnega skrbstva sestavljajo nedejstvo celoto pri načrtovanju in uresničevanju pomoči odpuščenim obsojencem. Učinkovitost in uspešnost te pomoči je odvisna od usklajenega in k istemu cilju usmerjenega delovanja teh dveh in še drugih dejavnikov. Uspeh pokazenske pomoči pa je odvisen tudi od ravnanja z obsojenci med prestajanjem kazni in od njihove priprave na odpust. Pomembne so tudi delovne razmere in metode socialnih delavcev, ki načrtujejo in uresničujejo pokazensko pomoč v kazenskih poboljševalnih zavodih in občinskih skupnostih socialnega skrbstva. Obsojenec sam mora biti pripravljen, da bo po odpustu tudi v resnici začel pošteno življenje. Pri teh njegovih hotenjih naj bi pokazenska pomoč pomenila le podporo in spodbudo, bolj nadaljevanje in sklep prejšnjih resocializacijskih prizadevanj kot pa njihov začetek ali nadomestilo. Tako zavodsko obravnavanje kot prizadevanje v dajanju pomoči po odpustu s prestajanja kazni lahko dosežejo uspeh le v primeru, če je sam obsojenec pripravljen na sodelovanje in na spremembo svojih prejšnjih stališč o družbi in njenih nor-

mah. Vsiljeno obravnavanje in vsiljena pokazenska pomoč pa ne dajeta trajnejših uspehov.

Ob odpustu ima večina obsojencev nekatere težave, zato so tudi njihove potrebe po pomoči dosti večje, kot pa jih danes ugotovijo kazenski popoljševalni zavodi. Večina obsojencev danes ne dobi ustrezne pomoči po odpustu. Pri pripravah obsojencev na odpust in ugotavljanje potreb po pomoči še zlasti socialni delavci v kazenskih popoljševalnih zavodih nimajo tiste vloge, ki bi jo od njih pričakovali. Tudi sami obsojenci čutijo v socialnih delavcih premalo opore. Socialni delavci bi zato morali bistveno več prispevati pri pripravah obsojencev na odpust ter pri načrtovanju in uresničevanju pokazenske pomoči.

Med težavami, ki jih imajo obsojenci ob odpustu, je opazna posebna težava pri prilagajanju na okolje. V okviru dosedanjih ravnanj raznih strokovnih služb malo vemo o načinu reševanja teh težav. Zato bi morali predvsem psihologi in socialni delavci v prihodnje posvetiti več pozornosti duševnem počutju obsojenca med prestajanjem kazni in izoblikovali naj bi metode za odkrivanje in reševanje težav obsojencev pri prilagajanju na okolje. Samo po zunanjih okoliščinah je težko »prepoznati« obsojence, ki bodo imeli težave pri prilagajanju, saj večinoma učinkujejo kot »normalni« zaporniki. Osebe z njimi nima posebnih težav, ti obsojenci nimajo drugih težav po odpustu in se večinoma vračajo v ugodne življenjske razmere. Med prestajanjem kazni imajo živahne stike z zunanjim okoljem, ob odpustu imajo urejeno preživljanje, nastanitve in službo.

Ob reševanju težav obsojencev po odpustu pri njihovem prilagajanju na okolje se postavlja vprašanje dela z obsojenčevim okoljem med prestajanjem kazni in neposredno po odpustu. Gre za spreminjanje stališč okolja do obsojenca in obsojenčevih stališč do okolja.

Večina obsojencev, ki pričakuje težave po odpustu, je odpuščena, ne da bi se kdo izmed osebja pogovarjal z njimi o težavah, ki jih čakajo po odpustu. Tak pogovor je tudi teoretično mogoče pričakovati le, če osebe spozna težave, ki jih pričakujejo obsojenci po odpustu. Za tako spoznavanje pa je potreben določen trud s strani osebja, saj iz izpovedi obsojencev v pogovoru nismo dobili občutka, da bi bili ti pripravljene osebe sami razlagati svoje težave. Dobili smo vtis, da jih prej raje skrivajo, kot da bi z njimi obremenjevali že tako preobremenjeno zavodsko osebo.

Kazenski popoljševalni zavodi slabo opravljajo svojo dolžnost glede sporočanja občinam o odpustu obsojencev in potrebni pomoči. Tako sporočilo bi moralo pomeniti opozorilo tako kazenskemu popoljševalnemu zavodu kot občinski skupnosti socialnega skrbstva, da bo imel obsojenec po odpustu določene težave, ki jih je treba začeti reševati še pred njegovim odpustom. Tako pa smo ugotovili, da sami kazenski popoljševalni zavodi dajejo obsojencem ob odpustu predvsem denarno pomoč (in pomoč v obleki), prav tako pa dajejo obsojencem po odpustu denarno pomoč tudi občinske skupnosti socialnega skrbstva. Videz je, da je še najlažje dati denarno pomoč in tako prepustiti samemu odpuščenemu obsojencu, da rešuje druge življenjske težave, kakor ve in zna. Čeprav denarna pomoč ne more vplivati bistveno na stopnjo povratništva odpuščenih obsojencev, jim je treba ob odpustu zagotoviti minimalne življenjske možnosti, ker šele na tej podlagi lahko gradimo druge oblike pomoči, ki naj posegajo tudi v duševno doživljanje odpuščenih obsojencev.

Tudi pri nas bi si morali vztrajno prizadevati za pritegovanje prostovoljcev k dajanju pomoči odpuščenim obsojencem. Ustanavljali bi lahko tudi razne oblike obsojenske »samopomoči«, med katere štejemo tudi klube bivših obsojencev, ki so ena izmed danes znanih in v svetu že bolj ali manj preizkušenih metod za pomoč odpuščenim obsojencem ter ena izmed poti sodobne kriminalne politike za preprečevanje povratništva, čeprav pokazenska pomoč ni in ne more biti namenjena ali podrejena le temu namenu.

Pokazenska pomoč je in mora ostati eden izmed načinov pomoči človeku v stiski. Biti mora izraz solidarnosti med ljudmi in temeljiti mora na socialističnem humanizmu. Prizadevati si moramo, da se povzpne nad formalne, državne organizme in da bodo tudi sami odpuščeni obsojenci v dani pomoči začutili nekaj več kot le uradniško dolžnost posameznikov, ki jim pomagajo zato, ker se bojijo njihovega povratništva. Večina obsojencev si ni prostovoljno izbirala svoje življenjske poti. Številni si večkrat zaželejo pretrgati zaprti življenjski krog »zapor — prostost — zapor«, vendar so mnogi preslabotni in tudi njihovi že tako skromni poskusi vse prepogosto naletijo v okolju na preveč ovir in premalo sprejemanja in podpore. Večina obsojencev povratnikov nima po nekaj neuspešnih poskusih več niti dovolj moči, da bi v življenju sploh poskusili dosegati uspehe še kje drugje, razen v prestopništvu. Vsaka nova obsodba pa pogloblja družbe-

ni prepad med obsojencem in okoljem, kateremu pripada in v katerem bi moral izpolnjevati svojo družbeno vlogo.

Pogosto se poudarja, da spada naš sistem izpolnjevanja kazni odvzema prostosti med najnaprednejše v svetu.³⁶ Vendar taka ugotovitev obsojencem kaj malo koristi. Sobotinčič opozarja: »Ne smemo se slepiti z dejstvom, da imamo enega najnaprednejših kazenskih sistemov. Priznati moramo, da so predpisi res dokaj dobri, toda v praksi so lahko dobri le, če so ljudje, ki jih izpolnjujejo, zmožni opravljati svoje naloge in če jih družba podpira ter jim zagotavlja potrebna sredstva.«³⁷ Vodopivčeva pa poudarja: »Zakon sam ne more biti zadostno splošno ali individualno preprečevalno sredstvo. To, kar zakonskim predpisom šele daje pozitiven in resničen učinek, je praktična uporaba. Za tem pa stoje ljudje, ki ji dajejo konkretno obliko.«³⁸

³⁶ »Sistem izpolnjevanja kazni odvzema prostosti v Jugoslaviji je prišel v takšno fazo, da se lahko uvrsti med najnaprednejše v svetu.« Popović, Sistem izvršenja kazni lišenja slobode u Jugoslaviji, s. 13.
»Jugoslovanski sistem izpolnjevanja kazenskih ukrepov, še posebno sistem izpolnjevanja kazni odvzema prostosti se lahko uvrsti med najnaprednejše v svetu.« Kupčević-Mladjenović, Osnovi penologije, s. 169.

³⁷ Sobotinčič, Pobune i otpori u kaznenim ustanovama, s. 53.

³⁸ Vodopivec, Zaštita društva i problemi resocijalizacije delinkvenata, s. 633.

Naše ugotovitve potrjujejo tri domneve, in sicer:

— z zakonom določeni postopki v načrtovanju in dajanju pomoči odpuščenim obsojencem se v praksi uresničujejo pomanjkljivo in obstaja veliko neujemanje med predpisi in prakso;

— odpuščeni obsojenci najpogosteje potrebujejo pomoč pri zaposlitvi, a prav pri tem dobijo najmanj pomoči;

— delovne metode pri dajanju pokazenske pomoči v praksi še niso utrjene in ne dovolj izdelane; to velja tako za delo kazenskih popoljševalnih zavodov v pripravah obsojencev za odpust in ugotavljanje težav, ki jih pričakujejo po odpustu, kot za delo občinskih skupnosti socialnega skrbstva.

Naše ugotovitve pa ne potrjujejo domneve, da potrebe po pokazenski pomoči rastejo z dolžino prestane kazni. Ugotovitve kažejo, da potrebujejo pomoč v podobnih deležih tako obsojenci, ki so prestali krajše kazni (nad 6 mesecev do 1 leta) kot tisti, ki so prestali daljše prostostne kazni (nad 1 leto). Ugotovitev lahko pomeni, da vsaka prostostna kazen zapušča določen pečat, ki se mu obsojenec ne more izogniti, sprejeti ga mora nase in z njim živeti tudi še nekaj časa po odpustu. Ta pečat »biti obsojenec« povzroča obsojencem podobne težave, ne glede na dolžino prestane prostostne kazni. Zato tudi potrebuje pomoč ob odpustu večina obsojencev.

Rokopis končan 20. 6. 1976.

UDC 343.87

Post-penal Help to Ex-convicts

Brinc, mag. Franc, Higher Research Fellow, Institute of Criminology, Ljubljana

Theory emphasises the fact that the absence of the post-penal help will considerably increase the chances of recidivism. Yugoslav legislation obliges the prison authorities as well as numerable other bodies of social care to help the convicts after he has served his sentence. The practice, however, is quite apart from these regulations.

The convict, when he leaves the prison, seems to have many more problems with his future, than identified by the prison administration. There are hardly any preparatory measures preceding the dismissal; the people from prison administration usually don't even talk to the convict about the problems he is to expect when he leaves the prison.

The social workers should pay more attention to these problems, i. e. they ought to be more active especially in preparing the convict to leave the prison, in identifying his problems while leaving the prison and in helping him to overcome the initial problems when at liberty.

Further there is little or no coordination of work between prisons and Communal Associations of Social Security, i. e. the realize the legislative requests to a negligible extent.

The basic outcome of the research has been that the discrepancy between the practice and the legislation has been too wide and, consequently, most of the convict do not get efficient help upon release.